

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

**Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра всесвітньої історії**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКИХ ФРАЙКОРІВ У КРАЇНАХ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1918–1938)**

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Фурс Андрій Тарасович

Студент 4 курсу групи ІСТб-1-22-40д

Науковий керівник:

Кандидатка історичних наук,

доцентка Андрєєва Світлана Серафимівна

Роботу захищено « ___ » _____ 2026р.

Оцінка _____

Київ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Стан джерельної бази.....	7
1.2. Образ фрайкорів в національних історіографіях та пам'яті народів Центрально-Східної Європи.....	10
1.3. Сучасні інтерпретації історичної ролі фрайкорів	16
РОЗДІЛ 2 ФРАЙКОРИ ЯК ФЕНОМЕН ПІСЛЯВОЄННОЇ ЄВРОПИ	19
2.1. Політична ситуація в Центрально-Східній Європі: розпад імперій, становлення нових держав та геополітичні пріоритети в регіоні.....	19
2.2. Виникнення фрайкорів у Німеччині: соціальна база, ідеологія, структура, роль у внутрішній політиці Веймарської республіки.....	23
2.3. Формування та діяльність фрайкорів у Балтії.....	27
2.4. Сілезія та Польща.....	32
РОЗДІЛ 3 ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФРАЙКОРІВ (1918–1920)	35
3.1. Бойові дії фрайкорів проти більшовицьких сил (1918–1919).....	35
3.2. Конфлікт фрайкорів з латвійським урядом.....	37
3.3. Політичні плани: Балтійське герцогство і німецький протекторат.....	39
3.4. Міжнародна реакція на діяльність німецьких фрайкорів у Балтії.....	41
РОЗДІЛ 4 СУДЕТИ НА НІМЕЦЬКІ РУХИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ	43
4.1. Еволюція фрайкорського руху 1920–1930 рр., перетворення їх на парамілітарні організації Німеччини та вплив на ранній нацизм.....	43
4.2. Організаційна структура та мобілізація Судетсько-німецького фрайкору.....	47
4.3. Диверсійна діяльність фрайкору та його роль у політичній кризі 1938 року.....	50
4.4. Політичні та соціальні наслідки діяльності фрайкорів у Центрально-Східній Європі.....	53
ВИСНОВКИ	56

ВСТУП

Перша світова війна стала одним із ключових рубежів світової історії, наслідком якого стали масштабні політичні, соціальні та економічні трансформації на європейському континенті. Розпад Німецької, Російської, Австро-Угорської та Османської імперій спричинив формування нової системи міжнародних відносин і виникнення низки національних держав у Центрально-Східній Європі. Водночас завершення війни не означало настання стабільності. Навпаки, міжвоєнний період характеризувався значним рівнем політичної напруги, соціальних конфліктів, революційних рухів і локальних збройних протистоянь.

Одним із характерних явищ післявоєнної Європи стало виникнення добровольчих воєнізованих формувань, серед яких особливе місце посідали німецькі фрайкори. Створені переважно з ветеранів Першої світової війни, вони стали важливим чинником політичного та військового життя Німеччини й активно діяли за її межами. Фрайкори брали участь у придушенні революційних виступів у Веймарській республіці, збройних конфліктах у Балтійському регіоні, боротьбі за території Верхньої Сілезії, а також здійснювали вплив на розвиток політичних процесів у низці держав Центрально-Східної Європи.

Особливу актуальність дослідженню надає той факт, що діяльність фрайкорів перебувала на перетині внутрішньої та зовнішньої політики Німеччини, поєднуючи військові, політичні та ідеологічні аспекти. Дослідження цього феномену дозволяє глибше зрозуміти природу післявоєнного насильства, механізми радикалізації суспільства, процеси формування парамілітарних організацій та їхній вплив на міждержавні відносини в Європі міжвоєнного періоду.

Наукова **актуальність** теми зумовлена також сучасними тенденціями розвитку історичної науки, яка дедалі більше уваги приділяє транснаціональним аспектам історичних процесів, вивченню політичного насильства, військової

культури та проблем історичної пам'яті. Попри наявність значного масиву зарубіжних досліджень, в українській історіографії діяльність німецьких фрайкорів у країнах Центрально-Східної Європи залишається недостатньо комплексно висвітленою, що зумовлює необхідність подальшого наукового опрацювання цієї проблематики.

Об'єктом дослідження є політичні та військові процеси в Центрально-Східній Європі після завершення Першої світової війни, пов'язані з виникненням парамілітарних формувань, становленням нових держав та боротьбою за політичний вплив у регіоні.

Предметом дослідження є діяльність німецьких фрайкорів у країнах Центрально-Східної Європи в 1918–1938 рр., їхня організаційна структура, ідеологічні засади, форми участі у військово-політичних конфліктах та вплив на внутрішньополітичні й міжнародні процеси міжвоєнного періоду.

Метою дослідження є комплексний аналіз діяльності німецьких фрайкорів у країнах Центрально-Східної Європи в 1918–1938 рр., визначення особливостей їхнього формування, напрямів діяльності, політичної ролі та впливу на розвиток регіональних процесів у міжвоєнну добу.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми, охарактеризувати джерельну базу та історіографію дослідження;
- з'ясувати особливості формування образу фрайкорів у національних історіографіях держав Центрально-Східної Європи;
- визначити сучасні підходи до інтерпретації історичної ролі фрайкорів у європейській історичній науці;
- дослідити політичну ситуацію в Центрально-Східній Європі після завершення Першої світової війни та встановити чинники виникнення фрайкорного руху;
- охарактеризувати соціальну базу, ідеологію, організаційну структуру та роль фрайкорів у внутрішньополітичному житті Веймарської республіки;

- проаналізувати процес формування та діяльність німецьких фрайкорних формувань у Балтійському регіоні;
- дослідити участь фрайкорів у військово-політичних конфліктах на території Польщі та Верхньої Сілезії;
- визначити вплив діяльності фрайкорів на міжнародні відносини та процеси державотворення в країнах Центрально-Східної Європи;
- узагальнити історичні наслідки діяльності фрайкорів та їхнє значення для подальшого розвитку європейських політичних процесів міжвоєнного періоду.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 1918 до 1938 рр. Нижня межа пов'язана із завершенням Першої світової війни, Листопадовою революцією в Німеччині та виникненням перших фрайкорних формувань. Верхня межа обумовлена завершенням міжвоєнного етапу розвитку Центрально-Східної Європи та остаточним переходом Європи до нової фази міжнародної кризи напередодні Другої світової війни, коли діяльність класичних фрайкорних структур втратила самостійне значення.

Територіальні межі дослідження охоплюють Німеччину та країни Центрально-Східної Європи, на території яких діяли німецькі фрайкорні формування або відчувався їхній політичний і військовий вплив. Насамперед це держави Балтійського регіону (Латвія, Литва, Естонія), Польща, Верхня Сілезія, Чехословаччина та інші прикордонні території, що були залучені до процесів післявоєнного врегулювання та міждержавних конфліктів.

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові та спеціально-історичні **методи дослідження**.

Історико-генетичний метод використано для дослідження причин виникнення фрайкорів, простеження етапів їхнього розвитку та трансформації впродовж міжвоєнного періоду.

Історико-порівняльний метод застосовано для зіставлення особливостей діяльності фрайкорів у різних країнах Центрально-Східної Європи, а також для аналізу відмінностей у висвітленні цього явища в національних історіографіях.

Структурно-функціональний метод дозволив дослідити організаційну будову фрайкорних формувань, визначити механізми їхнього функціонування та місце в політичній системі Веймарської Німеччини і держав Центрально-Східної Європи.

Метод узагальнення використано для систематизації отриманих результатів, формулювання висновків та визначення історичного значення діяльності фрайкорів у міжвоєнній Європі.

Основу дослідження становлять принципи історизму, наукової об'єктивності, системності та всебічності аналізу історичних явищ.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі діяльності німецьких фрайкорів у країнах Центрально-Східної Європи впродовж 1918–1938 рр. У роботі узагальнено сучасні підходи до вивчення фрайкорного руху, проаналізовано його роль не лише як внутрішньонімецького, але й транснаціонального політичного та військового феномену. Особливу увагу приділено впливу фрайкорів на процеси державотворення, регіональні конфлікти та міжнародні відносини міжвоєнного періоду.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан джерельної бази

Дослідження діяльності фрайкорів на теренах Центрально-Східної Європи у 1918–1938 рр. ґрунтується на широкому комплексі джерел різного походження та характеру. Специфіка досліджуваної проблематики зумовлює необхідність використання як офіційної документації державних органів, так і матеріалів безпосередніх учасників подій, періодичної преси, мемуарної літератури та міжнародних документів. Сукупність цих джерел дозволяє всебічно проаналізувати процес формування, діяльності та трансформації фрайкорного руху в міжвоєнний період.

Джерельну базу дослідження умовно можна поділити на кілька основних груп: офіційні документи державних установ, документи військових формувань і політичних організацій, джерела особового походження, періодична преса та міжнародно-правові документи.

Першу групу становлять офіційні документи державних органів Німеччини. До них належать законодавчі акти, урядові постанови, накази військового командування, матеріали парламентських дебатів та службове листування. Особливе значення мають документи уряду Веймарської республіки, що стосуються демобілізації армії після завершення Першої світової війни, боротьби з революційними виступами та регулювання діяльності добровольчих корпусів¹. Дані матеріали дозволяють простежити ставлення державної влади до фрайкорів та визначити їхню роль у забезпеченні внутрішньої стабільності країни.

¹ Protokolle der Weimarer Nationalversammlung 1919–1920. Berlin, 1920. / Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919. Berlin, 1919.

Важливе місце займають документи німецьких військових структур, насамперед матеріали колишнього Верховного командування армії¹ (Oberste Heeresleitung), а також документи Міністерства рейхсверу. Вони містять інформацію про чисельність добровольчих формувань, їх організаційну структуру, матеріальне забезпечення та участь у військових операціях. Використання цих документів дає можливість реконструювати процес становлення фрайкорів та їх взаємодію з офіційними військовими інституціями.

Окрему групу становлять документи самих фрайкорів. До них належать накази командування, програмні документи, статuti, звернення до населення, листівки та звіти окремих добровольчих загонів. Особливу цінність мають матеріали таких формувань, як Freikorps Epp, Freikorps Ehrhardt та Залізна дивізія (Eiserne Division)², які брали активну участь у політичних і військових подіях післявоєнної Європи. Ці джерела дозволяють дослідити внутрішню організацію руху, його ідеологічні засади та практичні методи діяльності.

Значне місце в джерельній базі посідають джерела особового походження. Насамперед це мемуари, спогади, щоденники та листування безпосередніх учасників подій. Важливими для дослідження є праці Ернста Юнгера, Германа Ергардта, Герхарда Россбаха та інших діячів, пов'язаних із фрайкорним рухом³. Подібні джерела містять цінну інформацію про мотивацію учасників добровольчих формувань, їх світоглядні орієнтири та сприйняття політичних процесів того часу.

Разом із тим мемуарна література потребує критичного підходу, оскільки її автори нерідко прагнули виправдати власну діяльність або надати подіям бажаного ідеологічного забарвлення. Особливо це

¹ Noske G. Von Kiel bis Kapp. Berlin : Verlag für Politik und Wirtschaft, 1920. 240 S.

² Ehrhardt H. Schicksalsjahre der Marine-Brigade Ehrhardt. München : Franz Eher Verlag, 1934. 312 S.

³ Rossbach G. Mein Weg durch die Zeit. Weilburg : Verlag Tradition Wilhelm Kolk, 1950. 396 S.

стосується спогадів, написаних у міжвоєнний період або після приходу до влади нацистів, коли фрайкори почали розглядатися як попередники націонал-соціалістичного руху¹.

Важливим джерелом є періодична преса досліджуваного періоду. Німецькі, польські, латвійські, литовські та чехословацькі газети містять значний масив інформації про діяльність добровольчих формувань, перебіг військових операцій, політичні дискусії та суспільне ставлення до фрайкорів. Особливий інтерес становлять такі німецькі видання, як *Vossische Zeitung*, *Berliner Tageblatt* та *Deutsche Allgemeine Zeitung*, які висвітлювали події революційного та післяреволюційного періоду².

Важливе значення для дослідження мають міжнародні документи, насамперед матеріали Паризької мирної конференції та положення Версальського договору³. Ці документи визначали новий політичний порядок у Європі після Першої світової війни та значною мірою впливали на діяльність добровольчих формувань у прикордонних регіонах.

Окрему категорію джерел становлять матеріали, пов'язані з подіями в Балтійському регіоні, Верхній Сілезії та Судетській області. До них належать урядові документи новостворених держав, військові звіти, дипломатичне листування та матеріали міжнародних комісій⁴. Завдяки цим джерелам можна простежити участь фрайкорів у регіональних конфліктах та оцінити їхній вплив на процеси державотворення в Центральній та Східній Європі.

У сучасних дослідженнях активно використовуються також архівні матеріали, що зберігаються у німецьких, польських, латвійських та інших архівних установах. Значна частина документів була введена до наукового

¹ *Völkischer Beobachter*. München, 1919–1920.

² *Berliner Tageblatt*. Berlin, 1918–1920. / *Vossische Zeitung*. Berlin, 1918–1920.

³ *Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany (Treaty of Versailles)*. London : His Majesty's Stationery Office, 1919. 213 p.

⁴ von der Goltz R. *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*. Leipzig : Koehler, 1920. 384 S.

обігу лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., що сприяло перегляду багатьох традиційних оцінок діяльності фрайкорів.

Таким чином, джерельна база дослідження є достатньо широкою та різноманітною. Вона охоплює офіційні документи, матеріали військових формувань, джерела особового походження, періодичну пресу та міжнародно-правові акти. Комплексне використання цих матеріалів дозволяє об'єктивно дослідити діяльність фрайкорів та визначити їхню політичну, військову і соціальну роль у Центрально-Східній Європі в 1918–1938 рр.

1.2. Образ фрайкорів в національних історіографіях та пам'яті народів Центрально-Східної Європи

Німецька історіографія фрайкорів формувалася під впливом політичних трансформацій ХХ століття, що зумовило її неоднорідність та еволюційний характер. Оцінки ролі фрайкорів змінювалися залежно від ідеологічного контексту та загального стану історичної науки.

У міжвоєнний період, зокрема в умовах кризи Веймарської республіки, фрайкори часто зображувалися як патріотичні формування, що врятували країну від більшовицької загрози. У працях цього часу переважала апологетична інтерпретація, яка підкреслювала їхню роль у “захисті порядку” та стабілізації держави. Такі оцінки значною мірою відображали політичні настрої консервативних і правих кіл¹.

У період націонал-соціалістичного режиму інтерпретація фрайкорів зазнала подальшої ідеологізації. Вони розглядалися як попередники та “піонери” націонал-соціалістичного руху, що нібито заклали основи для майбутнього відродження Німеччини. У цьому контексті їх діяльність

¹ Waite R. G. L. *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918–1923*. Cambridge, 1952.

ідеалізувалася, а аспекти насильства або внутрішніх конфліктів ігнорувалися або виправдовувалися.

Після завершення Другої світової війни і падіння нацистського режиму відбувся радикальний перегляд підходів до вивчення фрайкорів. У Західній Німеччині сформувалася критична традиція, яка розглядала їх як один із чинників радикалізації суспільства та підриву демократичних інститутів. Особливу увагу почали приділяти їхній ролі у формуванні культури політичного насильства¹.

Значний внесок у розвиток цього підходу зробив Роберт Дж. Л. Уейт, чия праця стала однією з перших системних спроб аналізу фрайкорів як соціально-політичного феномену. Він підкреслював їхню роль у становленні праворадикальних рухів та розглядав їх як важливу складову передісторії нацизму².

У той же час у НДР (Східній Німеччині) історіографія розвивалася в рамках марксистської парадигми. Фрайкори трактувалися як інструмент буржуазії, спрямований проти робітничого руху та революційних сил. Такий підхід акцентував увагу на класовій боротьбі, але часто ігнорував складність соціальної структури цих формувань.

З кінця ХХ століття німецька історіографія перейшла до більш комплексного аналізу. Дослідники почали розглядати фрайкори у ширшому контексті післявоєнної кризи, враховуючи соціальні, культурні та психологічні чинники. У цьому напрямі важливу роль відіграли праці Джорджа Мосса, який досліджував культуру війни та її вплив на суспільство³.

¹ Carsten F. L. Reichswehr and Politics 1918–1933. Oxford : Clarendon Press, 1966.

² Waite R. G. L. Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918–1923. Cambridge : Harvard University Press, 1952.

³ Mosse G. L. Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars. Oxford : Oxford University Press, 1990.

Сучасні дослідження, зокрема роботи Роберта Герварта, розглядають фрайкори як частину ширшого феномену післявоєнного насильства в Європі. Такий підхід дозволяє відійти від суто національної перспективи та аналізувати їх у транснаціональному контексті¹.

Важливою тенденцією сучасної історіографії є також відмова від однозначних оцінок. Фрайкори розглядаються як складне явище, що поєднувало елементи соціального протесту, політичної реакції та культурної трансформації. Це дозволяє більш глибоко зрозуміти причини їх виникнення та вплив на подальший розвиток Європи.

Таким чином, німецька історіографія фрайкорів пройшла шлях від апологетичних ідеалізацій до критичного та багатовимірного аналізу. Зміна підходів відображає не лише розвиток історичної науки, але й трансформацію суспільного ставлення до минулого.

Історіографія країн Балтії - передусім Латвії, Литви та Естонії - характеризується виразно критичним ставленням до фрайкорів, що зумовлено історичним досвідом боротьби за незалежність після Першої світової війни. У цих країнах фрайкори розглядаються не як сили стабілізації, а як фактор зовнішньої інтервенції та дестабілізації.

Формування балтійської історіографії відбувалося в кілька етапів. У міжвоєнний період домінував національно орієнтований підхід, у якому фрайкори зображувалися як загроза державному суверенітету. Їх участь у військових діях на території Балтії трактувалася як спроба відновлення німецького впливу в регіоні².

Особливу увагу приділяли подіям 1919 р., коли німецькі добровольчі формування, включаючи фрайкори, брали участь у бойових діях на території Латвії та Литви. У латвійській історіографії ці події часто

¹ Gerwarth R. *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London : Penguin Books, 2016.

² Hiden J. *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987.

інтерпретуються як складова боротьби за незалежність, де фрайкори виступали як одна з головних загроз поряд із більшовицькими силами¹.

У радянський період історіографія Балтії розвивалася в рамках марксистської парадигми, що вплинуло на інтерпретацію фрайкорів. Вони розглядалися як контрреволюційні сили, спрямовані проти робітничого руху та радянської влади. Такий підхід акцентував увагу на їхній антибільшовицькій діяльності, але водночас підпорядковував її ідеологічним схемам.

Після відновлення незалежності балтійських держав у 1990-х роках відбувся перегляд історіографічних підходів. Дослідники почали приділяти більше уваги складності ситуації, враховуючи багатосторонній характер конфліктів у регіоні. Водночас загальна оцінка фрайкорів залишилася переважно негативною².

Сучасна балтійська історіографія розглядає фрайкори як частину ширшого процесу післявоєнного насильства, але з акцентом на їхній ролі як інструменту зовнішнього впливу. Вони трактуються як сили, що перешкоджали стабілізації нових держав і сприяли затягуванню конфліктів³.

Важливим аспектом є також увага до локального виміру подій. Балтійські дослідники активно використовують архівні матеріали та регіональні джерела, що дозволяє більш детально реконструювати діяльність фрайкорів на конкретних територіях. Це сприяє глибшому розумінню механізмів їхнього впливу.

У контексті історичної пам'яті фрайкори займають місце негативного символу, пов'язаного з періодом боротьби за незалежність. У

¹ Plakans A. A Concise History of the Baltic States. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. / Zetterberg S. A History of the Baltic States. London, 2009.

² Lieven A. The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence. New Haven, 1993.

³ Smith D. J. The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania. London : Routledge, 2002.

суспільній свідомості вони асоціюються з насильством, окупаційними практиками та загрозою національному суверенітету.

Водночас у сучасній науці спостерігається прагнення до більш збалансованого підходу. Деякі дослідники намагаються розглядати фрайкори не лише як агресивну силу, але й як частину складного післявоєнного контексту, в якому діяли різні актори з власними інтересами.

Таким чином, балтійська історіографія формує специфічний образ фрайкорів, що відрізняється від німецького підходу. Вона акцентує увагу на їхній ролі як зовнішнього чинника дестабілізації та підкреслює негативні наслідки їх діяльності для регіону.

Історіографія Польщі та Чехословаччини (а також сучасних Чехії і Словаччини) демонструє виразно критичний підхід до оцінки діяльності фрайкорів. На відміну від німецької історіографії, де довгий час зберігалися апологетичні елементи, у цих країнах фрайкори переважно розглядаються як агресивна сила, що загрожувала процесам державотворення після Першої світової війни.

У польській історіографії ключове місце займає проблема Верхньої Сілезії та німецько-польських конфліктів 1919–1921 рр. Фрайкори в цьому контексті трактуються як інструмент німецької політики, спрямований на утримання спірних територій. Особлива увага приділяється їхній участі у придушенні польських повстань та насильницьких акціях проти місцевого населення¹.

Польські дослідники підкреслюють, що фрайкори діяли не лише як військова сила, але й як фактор політичного тиску, який впливав на результати плебісцитів і загальну ситуацію в регіоні. У цьому контексті їх

¹ Bessel R. Political Violence and the Rise of Nazism: The Storm Troopers in Eastern Germany, 1925–1934. New Haven, 1984.

діяльність оцінюється як порушення принципів міжнародного врегулювання, закладених у Версальському договорі¹.

У чехословацькій історіографії акцент робиться на проблемі Судетського регіону. Тут фрайкори розглядаються як один із чинників радикалізації німецького населення та дестабілізації внутрішньополітичної ситуації Чехословаччини. Хоча їхня безпосередня військова присутність була обмеженою, їх ідеологічний і організаційний вплив оцінюється як значний².

Чеські та словацькі дослідники підкреслюють, що фрайкори сприяли формуванню парамілітарних структур серед судетських німців, що в перспективі стало одним із чинників політичної кризи 1930-х років. У цьому сенсі їх діяльність розглядається як частина довшого процесу, що призвів до дестабілізації держави [3, с. 130–135].

У міжвоєнний період історіографія цих країн мала виразно національний характер, що зумовлювало однозначно негативну оцінку фрайкорів. У радянський період інтерпретації набули більш ідеологізованого характеру, де фрайкори виступали як контрреволюційна сила, спрямована проти “прогресивних” соціальних рухів.

Сучасні дослідження демонструють певне ускладнення підходів. Хоча загальна оцінка фрайкорів залишається критичною, дослідники намагаються враховувати ширший контекст післявоєнної кризи, зокрема соціально-економічні та політичні чинники, що впливали на їх діяльність³.

Важливою рисою сучасної польської та чеської історіографії є також увага до локального рівня. Досліджуються конкретні випадки взаємодії фрайкорів із місцевим населенням, що дозволяє більш детально оцінити їхній вплив на повсякденне життя та соціальні відносини.

¹ Evans R. J. *The Coming of the Third Reich*. London : Penguin Books, 2003.

² Kershaw I. *Hitler, 1889–1936: Hubris*. London : Penguin Books, 1998.

³ Kolb E. *The Weimar Republic*. London : Routledge, 2005. / Peukert D. J. K. *The Weimar Republic*. New York, 1992.

У контексті історичної пам'яті фрайкори займають чітко негативне місце. У Польщі вони асоціюються з боротьбою за Сілезію та насильством проти польського населення, тоді як у Чехії - з загрозою територіальній цілісності та передумовами майбутніх криз.

Таким чином, польська та чехословацька історіографії формують образ фрайкорів як деструктивної сили, що перешкоджала стабілізації регіону. На відміну від німецької традиції, тут практично відсутні апологетичні інтерпретації, що зумовлено історичним досвідом безпосереднього зіткнення з діяльністю цих формувань.

1.3. Сучасні інтерпретації історичної ролі фрайкорів

На сучасному етапі розвиток історичної науки характеризується відходом від одновимірних інтерпретацій і переходом до комплексного аналізу складних соціально-політичних явищ. Це повною мірою стосується і дослідження фрайкорів, які сьогодні розглядаються не лише як військові або політичні формування, але як багатовимірний феномен післявоєнної Європи.

Однією з ключових тенденцій є інтеграція фрайкорів у ширший контекст так званого "післявоєнного насильства", що охопило Європу після Першої світової війни. У цьому підході вони розглядаються як частина загального процесу дестабілізації, який включав громадянські війни, революції та міжетнічні конфлікти. Значний внесок у розвиток цього напрямку зробив Роберт Герварт, який підкреслює транснаціональний характер насильства у цей період¹.

Сучасні дослідники також приділяють більше уваги соціальним і культурним аспектам діяльності фрайкорів. Зокрема, аналізується вплив війни на формування ідентичності ветеранів, роль травматичного досвіду

¹ Gerwarth R., Horne J. War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War. Oxford : Oxford University Press, 2012.

та механізми адаптації до мирного життя. У цьому контексті важливими є підходи, розроблені Джорджем Моссом, який досліджував культуру війни та її вплив на політичну поведінку.

Іншою важливою тенденцією є відмова від виключно національних рамок аналізу. Фрайкори дедалі частіше розглядаються як транснаціональне явище, пов'язане з циркуляцією ідей, людей і практик насильства між різними країнами Центральної та Східної Європи. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти їх роль у регіональних конфліктах і процесах радикалізації.

Водночас сучасна історіографія прагне уникати як апологетичних, так і суто негативних оцінок. Фрайкори розглядаються як продукт конкретних історичних умов - наслідків війни, політичної нестабільності та соціальної кризи. Це дозволяє аналізувати їх діяльність більш об'єктивно, враховуючи мотивацію учасників і контекст їхніх дій.

Значна увага приділяється також мікроісторичним дослідженням, які зосереджуються на конкретних підрозділах, регіонах або навіть окремих учасниках фрайкорів. Такий підхід дозволяє виявити внутрішню різноманітність цього явища та уникнути узагальнень, що спрощують його природу.

Окремим напрямом є дослідження пам'яті про фрайкори. У різних країнах їх образ формується по-різному: від героїзації в окремих праворадикальних колах до різко негативного сприйняття в країнах, що зазнали їхньої діяльності. Це свідчить про те, що фрайкори залишаються не лише об'єктом історичного аналізу, але й елементом сучасних політичних і культурних дискусій.

Сучасні дослідження також акцентують увагу на зв'язку між фрайкорами та подальшими процесами радикалізації, зокрема становленням тоталітарних режимів. Вони розглядаються як один із

елементів, що сприяв переходу від післявоєнної кризи до політичної катастрофи 1930-х років.

У підсумку можна констатувати, що сучасна історіографія пропонує більш складне та багатовимірне бачення фрайкорів. Вони більше не сприймаються лише як інструмент держави чи як маргінальні угруповання, а розглядаються як важливий елемент історичних процесів, що визначили розвиток Європи у міжвоєнний період.

Таким чином, переоцінка ролі фрайкорів у сучасній науці дозволяє не лише глибше зрозуміти їхню природу, але й ширше осмислити проблеми насильства, радикалізації та політичної нестабільності у XX столітті.

РОЗДІЛ 2

ФРАЙКОРИ ЯК ФЕНОМЕН ПІСЛЯВОЄННОЇ ЄВРОПИ

2.1. Політична ситуація в Центрально-Східній Європі: розпад імперій, становлення нових держав та геополітичні пріоритети в регіоні

Завершення Першої світової війни та підписання Комп'єнського перемир'я в листопаді 1918 р. спричинили докорінні політичні зміни у Східній та Північно-Східній Європі. Балтійський регіон, який упродовж XIX – початку XX ст. перебував у складі Російської імперії, а в 1915–1918 рр. частково контролювався Німеччиною, опинився в ситуації глибокого владного вакууму. Розпад імперських адміністративних структур, демобілізація армій та соціально-економічна дезорганізація створили умови для гострої боротьби між різними політичними силами за контроль над територіями Латвії, Литви та Естонії¹.

Лютнева та Жовтнева революції 1917 р. в Росії фактично зруйнували традиційні механізми управління в регіоні. Тимчасовий уряд не спромігся встановити стабільну владу, а після приходу до влади більшовиків питання про майбутній статус балтійських земель набуло стратегічного значення для Радянської Росії. Водночас німецька окупація, оформлена Брест-Литовським миром у березні 1918 р., закріпила контроль Берліна над значною частиною регіону, що тимчасово стримало як національні рухи, так і більшовицьку експансію.

¹ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. New York : Random House, 2001.

Поразка Німеччини у війні та анулювання Брест-Литовського договору наприкінці 1918 р. призвели до стрімкого виведення регулярних німецьких військ з Балтії. Однак цей процес мав непослідовний характер: значна кількість німецьких солдатів залишилася в регіоні, що стало однією з передумов формування фрайкорних підрозділів. Утворений вакуум влади одночасно заповнювали нові національні уряди, більшовицькі органи та військові формування, які діяли за підтримки зовнішніх сил.

У Латвії боротьба за владу набула особливо складного характеру. Проголошення незалежності Латвійської Республіки 18 листопада 1918 р. не означало реального контролю над територією країни. Уже наприкінці 1918 р. значна частина Латвії опинилася під контролем більшовицьких військ, які проголосили Латвійську Соціалістичну Радянську Республіку. Латвійський тимчасовий уряд Карліса Улманіса був змушений спиратися на зовнішню підтримку, зокрема на німецькі військові формування, що суттєво ускладнювало питання політичного суверенітету¹.

Ситуація в Естонії характеризувалася відносно вищим рівнем консолідації національних сил. Проголошення незалежності в лютому 1918 р. та швидке формування національної армії дозволили естонському уряду ефективніше протистояти більшовицькому наступу. Водночас і тут вирішальну роль відіграла міжнародна підтримка, насамперед з боку Великої Британії, а також тимчасова взаємодія з німецькими військовими структурами, які після поразки Німеччини прагнули зберегти вплив у регіоні².

У Литві процес державотворення ускладнювався як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Проголошення незалежності в лютому 1918 р. відбулося в умовах німецької окупації, що обмежувало реальні можливості литовського уряду. Після відступу німецьких військ країна зіткнулася з

¹ von der Goltz R. Meine Sendung in Finnland und im Baltikum. Leipzig : Koehler, 1920.

² Documents on British Foreign Policy, 1919–1939. First Series. Vol. 1–4. London, 1949–1952.

одночасною загрозою з боку більшовицьких сил, польських формувань та локальних збройних угруповань. У цих умовах питання контролю над територією та легітимності влади залишалося відкритим упродовж усього 1919 р.

Таким чином, у 1918–1919 рр. Балтійський регіон перетворився на арену багатостороннього протистояння, де перехрещувалися інтереси нових національних держав, більшовицької Росії, переможеної, але все ще впливової Німеччини та країн Антанти. Відсутність стабільних державних інститутів і регулярних армій сприяла активному використанню напіврегулярних військових формувань, серед яких німецькі фрайкори відіграли особливу роль. Саме в цьому політичному контексті слід розглядати їхню появу та подальшу військово-політичну діяльність у Балтії.

Для Німеччини поразка у війні та підписання Версальського договору не означали повної відмови від східноєвропейських амбіцій. Балтійський регіон розглядався німецькими політичними та військовими колами як сфера потенційного впливу, що могла компенсувати втрату позицій у Західній Європі. Значну роль у формуванні цієї політики відігравали балтійські німці, які зберігали економічні позиції та соціальний вплив у Латвії й Естонії. Саме вони стали важливим соціальним опертям німецьких фрайкорів і ландесверу¹.

Особливе місце в німецьких планах посідала ідея створення підконтрольних державних утворень у Балтії, зокрема проєкт Балтійського герцогства. Ця концепція передбачала формальну автономію регіону за фактичного політичного та військового контролю з боку Німеччини. Після поразки у війні такі плани не мали офіційної підтримки уряду у Веймарі, однак знаходили відгук серед частини військових і добровольчих

¹ von der Goltz R. Meine Sendung in Finnland und im Baltikum. Leipzig : Koehler, 1920. 384 S.

формувань, які прагнули зберегти німецьку присутність у регіоні шляхом напівлегальних засобів¹.

Більшовицька Росія розглядала Балтію як важливий плацдарм для поширення революції на Захід. У концепції «світової революції» контроль над цим регіоном відкривав шлях до Німеччини, де в 1918–1919 рр. спостерігалася політична нестабільність. Саме цим пояснюється активний наступ Червоної армії в Латвії та Естонії наприкінці 1918 р., а також створення маріонеткових радянських урядів, які мали легітимізувати радянську владу на місцях².

Водночас політика більшовицької Росії в регіоні мала прагматичний характер. Після невдач на західному напрямку та внутрішніх проблем радянське керівництво було змушене визнати незалежність балтійських держав у 1920 р., що стало результатом поєднання військових поразок і дипломатичного тиску. Проте у 1918–1919 рр. Балтія залишалася важливим елементом радянської стратегії безпеки та ідеологічного впливу.

Держави Антанти, насамперед Велика Британія та Франція, розглядали Балтійський регіон крізь призму стримування як Німеччини, так і більшовицької Росії. Підтримка незалежності Латвії, Литви та Естонії була для них інструментом створення «санітарного кордону» між Західною Європою та радянською державою. У цьому контексті Антанта надавала обмежену військову й дипломатичну допомогу балтійським урядам, одночасно намагаючись контролювати дії німецьких військових формувань у регіоні.

Ставлення Антанти до німецьких фрайкорів було суперечливим. З одного боку, їхня участь у боротьбі проти більшовиків відповідала інтересам західних держав. З іншого – самостійна політична активність

¹ Hiden J. *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 256 p.

² Mawdsley E. *The Russian Civil War*. Edinburgh : Birlinn, 2007. 416 p.

фрайкорів і спроби нав'язати німецький протекторат у Балтії викликали занепокоєння, оскільки суперечили принципам післявоєнного устрою Європи. Це призводило до дипломатичного тиску на Німеччину з вимогою виведення добровольчих частин з регіону¹.

Таким чином, Балтійський регіон у 1918–1920 рр. став простором перехрещення інтересів кількох великих сил, жодна з яких не була зацікавлена у повністю незалежній і стабільній політичній конфігурації регіону. Саме в цій системі суперечностей німецькі фрайкори виступили як інструмент реалізації неофіційної політики Німеччини, поєднуючи військові дії з політичними амбіціями, що згодом призвело до конфліктів з національними урядами та міжнародними посередниками.

2.2. Виникнення фрайкорів у Німеччині: соціальна база, ідеологія, структура, роль у внутрішній політиці Веймарської республіки

Виникнення фрайкорів стало одним із найхарактерніших явищ політичного та військового життя Німеччини після завершення Першої світової війни. Поразка у війні, крах Німецької імперії, революційні події 1918–1919 рр., а також складна соціально-економічна ситуація створили умови для формування численних добровольчих військових загонів, які отримали загальну назву «фрайкори» (нім. Freikorps). У післявоєнний період вони стали важливим чинником політичної боротьби та значною мірою вплинули на подальший розвиток німецького суспільства.

Безпосереднім поштовхом до виникнення фрайкорів стала Листопадова революція 1918 р., яка призвела до падіння монархії та проголошення республіки. Демобілізація багатомільйонної армії створила значну кількість ветеранів, які не змогли інтегруватися в мирне життя. Багато з них сприймали поразку Німеччини як несправедливу та були

¹ Documents on British Foreign Policy, 1919–1939. First Series. Vol. 1–4. London, 1949–1952.

переконані, що країна стала жертвою внутрішньої зради. Подібні настрої сприяли поширенню так званої «легенди про удар ножом у спину», яка звинувачувала соціалістів, демократів і євреїв у поразці Німеччини¹.

Важливим фактором формування фрайкорів стала також загроза поширення більшовицької революції. Події в Росії після 1917 р., створення рад робітничих і солдатських депутатів у Німеччині, а також повстання Спартака в Берліні викликали занепокоєння серед консервативних політичних кіл, військового командування та представників великого капіталу. У цих умовах добровольчі загони почали розглядатися як інструмент боротьби з революційними рухами та засіб відновлення громадського порядку².

Соціальна база фрайкорів була досить різноманітною. Основу добровольчих корпусів становили колишні фронтовики Першої світової війни. Більшість із них мала бойовий досвід, була звиклою до військової дисципліни та відчувала труднощі з адаптацією до мирного життя. Значну частину учасників складала молоді офіцери, унтерофіцери, студенти, представники середнього класу та дрібного чиновництва.

Дослідники відзначають, що для багатьох ветеранів участь у фрайкорах стала своєрідним продовженням військової служби. Вони прагнули зберегти почуття фронтового братерства, дисципліни та колективної ідентичності, сформовані під час війни. Крім того, добровольчі формування забезпечували своїм членам певну матеріальну підтримку та соціальний статус у нестабільних умовах післявоєнної Німеччини.

Ідеологія фрайкорів не була цілком однорідною, однак більшість добровольчих формувань об'єднували спільні політичні принципи.

¹ Haffner S. The German Revolution 1918–1919. New York : Scribner, 1975. 224 p.

² Jones M. Founding Weimar: Violence and the German Revolution of 1918–1919. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. 365 p.

Насамперед йшлося про радикальний націоналізм, антикомунізм, антидемократизм та ревізіонізм. Учасники руху негативно ставилися до Версальської системи, вважали умови мирного договору принизливими для Німеччини та виступали за відновлення її військової могутності.

Характерною рисою фрайкорного світогляду був культ війни та насильства як засобу політичної боротьби. Значна частина ветеранів розглядала війну не як трагедію, а як досвід, що формує сильну особистість і справжню національну спільноту. Подібні уявлення значною мірою визначали політичну культуру добровольчих формувань та їхню готовність застосовувати силу для досягнення поставлених цілей¹.

Організаційна структура фрайкорів також мала військовий характер. Добровольчі корпуси формувалися навколо авторитетних командирів, які нерідко були колишніми офіцерами кайзерівської армії. Найвідомішими серед них стали Франц фон Епп, Герман Ергардт, Гергард Россбах та інші командири, які згодом відіграли помітну роль у розвитку праворадикального руху в Німеччині².

Кожний фрайкор мав власну систему командування, символіку та внутрішні правила. Попри певну автономність окремих формувань, вони часто координували свої дії з військовим командуванням та урядом Веймарської республіки. Особливо це проявилось під час придушення ліворадикальних виступів у 1919 р., коли добровольчі корпуси фактично виконували функції допоміжних військових сил держави³.

Найбільш помітною стала участь фрайкорів у придушенні Січневого повстання 1919 р. в Берліні. Загони добровольців брали активну участь у боротьбі проти Союзу Спартака та інших революційних організацій. Саме

¹ Mosse G. L. *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford : Oxford University Press, 1990. 272 p.

² Gerwarth R. *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London : Penguin Books, 2016. 464 p.

³ Kolb E. *The Weimar Republic*. London : Routledge, 2005. 286 p.

під час цих подій були вбиті відомі лідери німецьких комуністів Карл Лібкнехт та Роза Люксембург. Використання фрайкорів дозволило уряду соціал-демократів стабілізувати ситуацію, однак водночас сприяло подальшій радикалізації політичного життя країни¹.

У наступні роки добровольчі формування використовувалися для придушення комуністичних виступів у Баварії, Рурі та інших регіонах Німеччини. Уряд розглядав їх як важливий інструмент боротьби з революційною загрозою, хоча водночас усвідомлював небезпеку надмірного посилення праворадикальних сил.

Поступово відносини між Веймарською республікою та фрайкорами почали ускладнюватися. Частина добровольчих формувань дедалі відвертіше виступала проти демократичного ладу та підтримувала ідею встановлення авторитарного режиму. Найяскравішим прикладом цього став Каппівський путч 1920 р., у якому брали участь підрозділи Морської бригади Ергардта. Хоча заколот зазнав поразки, він продемонстрував реальну загрозу, яку становили радикалізовані ветерани для молодій німецькій демократії.

Після виконання умов Версальського договору значна частина добровольчих корпусів була офіційно розформована. Однак багато їхніх учасників перейшли до інших парамілітарних організацій, зокрема Stahlhelm, а згодом — до штурмових загонів СА та інших структур націонал-соціалістичного руху. Таким чином, фрайкори стали важливою ланкою між досвідом Першої світової війни та політичною радикалізацією міжвоєнної Німеччини².

Отже, виникнення фрайкорів було зумовлене комплексом політичних, соціальних та психологічних чинників, пов'язаних із

¹ Gerwarth R., Hone J. War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War. Oxford : Oxford University Press, 2012. 240 p.

² Kershaw I. Hitler, 1889–1936: Hubris. London : Penguin Books, 1998. 912 p.

наслідками Першої світової війни. Їхня соціальна база формувалася переважно з ветеранів війни та представників консервативних верств населення, а ідеологія ґрунтувалася на націоналізмі, антикомунізмі та неприйнятті демократичних принципів. У перші роки існування Веймарської республіки фрайкори відігравали важливу роль у боротьбі з революційними рухами, однак згодом самі перетворилися на один із чинників політичної нестабільності та радикалізації німецького суспільства¹.

2.3. Формування та діяльність фрайкорів у Балтії

Фрайкорні частини, що діяли в Балтії, не становили єдиної централізованої організації. Вони різнилися за складом, підпорядкуванням і рівнем дисципліни, проте мали спільні риси: добровільний характер комплектування, антибільшовицьку спрямованість, опору на колишніх офіцерів і унтер-офіцерів кайзерівської армії, а також тісні зв'язки з балтійськими німецькими елітами. Найбільш впливовими формуваннями були Залізна дивізія (Eiserne Division), Балтійський ландесвер (Baltische Landeswehr) та зведені частини під командуванням генерала Рюдігера фон дер Гольца².

Eiserne Division виникла наприкінці 1918 р. як добровольче формування, створене з колишніх фронтовиків німецької армії. Її структура багато в чому копіювала регулярні дивізійні зразки: вона складалася з піхотних батальйонів, артилерійських підрозділів, інженерних частин і допоміжних служб. Командний склад формувався переважно з офіцерів із бойовим досвідом Першої світової війни, що

¹ Peukert D. J. K. The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity. New York : Hill and Wang, 1992. 312 p.

² Kirby D. The Baltic World 1772–1993: Europe's Northern Periphery in an Age of Change. London : Longman, 1995. 470 p.

забезпечувало відносно високий рівень військової організації та боєздатності.

Водночас дисципліна в *Eiserne Division* не завжди відповідала стандартам регулярної армії. Значна автономія командирів нижчої ланки та ідеологічна мотивація особового складу зумовлювали схильність до самостійних дій і жорстких методів ведення війни. Це проявлялося як у бойових діях проти більшовицьких сил, так і у взаєминах з місцевим цивільним населенням, що згодом стало джерелом політичних конфліктів¹.

Балтійський ландесвер мав іншу організаційну природу. Формально він створювався як збройна сила, покликана забезпечувати порядок і безпеку на території Латвії, проте фактично перебував під значним впливом німецьких офіцерів і балтійсько-німецької аристократії. До складу ландесверу входили як німецькі добровольці, так і місцеві мешканці, зокрема латиші.

Організаційно *Landeswehr* поєднував елементи регулярної армії та місцевої міліції. Його підрозділи часто виконували не лише військові, а й поліцейські функції, що посилювало його роль у внутрішньополітичних процесах. Саме через ландесвер німецька сторона намагалася зберегти контроль над ключовими адміністративними та стратегічними пунктами Латвії, прикриваючи ці дії необхідністю боротьби з більшовиками².

Центральною фігурою в організації та координації діяльності фрайкорів у Балтії став генерал Рюдигер фон дер Гольц. Як колишній офіцер кайзерівської армії, він користувався авторитетом серед добровольців і відігравав роль не лише військового командувача, а й політичного актора. Під його керівництвом різномірні фрайкорні

¹ Gerwarth R. *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London : Penguin Books, 2016. 464 p.

² Lieven A. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven ; London : Yale University Press, 1993. 454 p.

формування були об'єднані в умовний корпус, який діяв як самостійна сила, часто незалежно від вказівок уряду Веймарської республіки.

Корпус фон дер Гольца не мав чітко оформленої юридичної структури, однак на практиці функціонував як зведене оперативне угруповання. Він координував дії *Eiserne Division*, ландесверу та інших добровольчих загонів, забезпечуючи єдине командування під час ключових операцій. Така форма організації дозволяла швидко реагувати на зміну військово-політичної ситуації, проте водночас сприяла політичній самодіяльності фрайкорів¹.

Важливою рисою структури фрайкорних частин була їхня тісна взаємодія з місцевими німецькими громадами. Балтійські німці забезпечували матеріальну підтримку, розвіддані та адміністративні ресурси, що значно підвищувало ефективність фрайкорів. У цьому контексті фрайкори виступали не лише як військова сила, а й як інструмент збереження соціально-економічних позицій німецької меншини в регіоні².

Таким чином, структура фрайкорних формувань у Балтії поєднувала риси регулярної армії, добровольчого руху та політичного інструмента. Відсутність чіткої правової регламентації та подвійний характер підпорядкування – між офіційною німецькою владою і власними політичними цілями командирів – визначили специфіку їхньої діяльності. Саме ці особливості структури зумовили як їхню військову ефективність, так і подальші конфлікти з національними урядами балтійських держав і країнами Антанти³.

Одним із ключових мотиваційних чинників участі у фрайкорних формуваннях була соціальна дезорієнтація демобілізованих солдатів.

¹ MacMillan M. *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. New York : Random House, 2001. 624 p.

² Lieven A. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven ; London : Yale University Press, 1993. 454 p.

³ Kirby D. *The Baltic World 1772–1993: Europe's Northern Periphery in an Age of Change*. London : Longman, 1995. 470 p.

Значна частина колишніх фронтовиків не змогла інтегруватися у цивільне життя Веймарської республіки, що супроводжувалося безробіттям, зниженням соціального статусу та психологічною травматизацією війною. Участь у фрайкорах надавала можливість зберегти військову ідентичність, відчуття спільноти та соціальну значущість¹.

Важливу роль у формуванні мотивації добровольців відіграла ідеологічна складова. Антибільшовизм був одним із провідних світоглядних чинників, який об'єднував різноманітні соціальні групи всередині фрайкорів. Більшовицька революція сприймалася як екзистенційна загроза не лише для Німеччини, а й для європейського цивілізаційного порядку загалом. У цьому контексті Балтія розглядалася як передовий рубіж боротьби проти поширення комунізму².

Націоналістичні настрої також посідали значне місце в системі мотивацій фрайкорів. Поразка у війні та умови Версальського договору викликали відчуття національного приниження, яке фрайкори намагалися компенсувати шляхом продовження збройної боротьби на сході. Участь у бойових діях у Балтії розцінювалася як можливість відновити «військову честь» та довести життєздатність німецької армійської традиції³.

Чисельність фрайкорних формувань у Балтійському регіоні була змінною та залежала від політичної ситуації, інтенсивності бойових дій і зовнішнього тиску. За різними оцінками, у 1919 р. загальна кількість німецьких добровольців у Латвії та Естонії коливалася від 30 до 40 тисяч осіб. Найбільшою за чисельністю була Eiserne Division, тоді як ландесвер мав більш обмежений, але стабільніший склад.

¹ Mosse G. L. *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford : Oxford University Press, 1990. 272 p.

² Gerwarth R. *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London : Penguin Books, 2016. 464 p.

³ Marks S. *The Illusion of Peace: International Relations in Europe 1918–1933*. London : Palgrave Macmillan, 2003. 240 p.

Комплектування фрайкорів здійснювалося на добровільних засадах, однак у реальності цей процес часто супроводжувався економічними стимулами. Добровольцям обіцяли грошове забезпечення, харчування, а інколи й земельні наділи в разі успішної реалізації політичних планів у Балтії. Такі обіцянки посилювали привабливість служби, особливо для соціально незахищених верств населення¹.

Військова організація фрайкорів поєднувала елементи регулярної армійської структури з гнучкістю добровольчих загонів. Основною тактичною одиницею залишався батальйон, що складався з кількох рот, підтримуваних артилерією та допоміжними підрозділами. Значна увага приділялася мобільності, використанню бронепоездів і швидкому маневруванню, що відповідало умовам громадянської війни та нестабільного фронту.

Водночас організація фрайкорів характеризувалася високим рівнем автономії командирів. Це дозволяло оперативно ухвалювати рішення на місцях, але водночас сприяло жорстокості та порушенню норм ведення війни. Насильство проти цивільного населення та політичних опонентів нерідко виправдовувалося ідеологічними аргументами, що підсилювало радикалізацію учасників фрайкорного руху.

Політичний вимір діяльності фрайкорів проявлявся і в їхньому ставленні до національних урядів балтійських держав. Співпраця з латвійським та естонським керівництвом носила інструментальний характер і розглядалася як тимчасовий союз у боротьбі проти більшовиків. У міру зміцнення національних урядів фрайкори дедалі частіше сприймалися як фактор дестабілізації, що зумовлювало зростання конфліктності².

¹ Gerwarth R. *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London : Penguin Books, 2016. 464 p.

² Kirby D. *The Baltic World 1772–1993: Europe's Northern Periphery in an Age of Change*. London : Longman, 1995. 470 p.

2.4. Сілезія та Польща

Після завершення Першої світової війни території зі змішаним етнічним складом стали осередками гострих політичних і військових конфліктів. Одним із найбільш напружених регіонів була Верхня Сілезія - індустріально розвинена область, на яку претендували як Німеччина, так і відновлена Польська держава.

Відповідно до умов Версальського договору, долю регіону мав вирішити плебісцит. Однак підготовка до нього відбувалася в умовах збройного протистояння, у якому важливу роль відігравали фрайкори¹.

Перші конфлікти в Сілезії розпочалися ще у 1919 р., коли польські повстанці виступили проти німецької адміністрації. У відповідь німецька сторона почала активно використовувати добровольчі формування, включаючи фрайкори, для придушення виступів. Ці загони діяли з високим рівнем автономії та застосовували жорсткі методи, що сприяло ескалації насильства.

Особливо напруженою стала ситуація під час другого та третього Сілезьких повстань (1920–1921 рр.). У цей період фрайкори фактично виконували функції нерегулярної армії, підтримуючи німецькі позиції в регіоні. Вони брали участь у бойових діях проти польських формувань, а також у контролі над стратегічно важливими об'єктами, зокрема промисловими центрами².

Плебісцит, проведений у березні 1921 р., не вирішив конфлікту остаточно, оскільки результати були неоднозначними: значна частина населення висловилася за збереження регіону у складі Німеччини, тоді як інші райони підтримали приєднання до Польщі. Це призвело до подальшої

¹ Marks S. *The Illusion of Peace: International Relations in Europe 1918–1933*. London : Palgrave Macmillan, 2003. 240 p.

² Gerwarth R. *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London : Penguin Books, 2016. 464 p.

ескалації конфлікту, у якому фрайкори відігравали активну роль як військова сила.

Важливо підкреслити, що діяльність фрайкорів у Сілезії не була повністю контрольованою урядом Веймарської республіки. Хоча формально Німеччина була обмежена умовами Версальського договору, вона де-факто підтримувала ці формування, використовуючи їх як інструмент непрямого впливу на ситуацію в регіоні¹.

Окрім Сілезії, фрайкори брали участь і в інших польсько-німецьких конфліктах, пов'язаних із визначенням кордонів після війни. Зокрема, вони діяли у прикордонних районах, де відбувалися локальні збройні сутички між польськими та німецькими силами. У цих конфліктах фрайкори виступали як мобільні та добре організовані бойові підрозділи, що часто мали перевагу над нерегулярними формуваннями супротивника.

Соціальний склад фрайкорів, що діяли в Сілезії, значною мірою відповідав загальній моделі: ветерани війни, колишні офіцери, молодь із націоналістичними поглядами. Водночас специфіка регіону сприяла залученню місцевого німецького населення, яке сприймало їх як захисників своїх інтересів².

Діяльність фрайкорів у польсько-сілезькому регіоні мала важливі політичні наслідки. Вона сприяла загостренню німецько-польських відносин, підривала стабільність у прикордонних районах і створювала атмосферу постійної напруги. Крім того, використання парамілітарних формувань як інструменту зовнішньої політики стало характерною рисою міжвоєнного періоду.

Зрештою, міжнародне втручання, зокрема з боку Ліги Націй, призвело до поділу Верхньої Сілезії між Німеччиною та Польщею. Проте

¹ Peukert D. J. K. *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity*. New York : Hill and Wang, 1992. 312 p.

² Gerwarth R., Horne J. *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford : Oxford University Press, 2012. 240 p.

навіть після формального врегулювання конфлікту регіон залишався осередком напруженості, що свідчить про обмежену ефективність дипломатичних рішень у ситуації, де значну роль відігравали парамілітарні структури¹.

Таким чином, участь фрайкорів у конфліктах у Сілезії та Польщі демонструє їхню трансформацію з внутрішнього інструменту стабілізації у засіб зовнішньополітичного впливу. Вони стали важливим чинником формування конфліктної динаміки в Центрально-Східній Європі у перші повоєнні роки.

¹ Marks S. *The Illusion of Peace: International Relations in Europe 1918–1933*. London : Palgrave Macmillan, 2003. 240 p.

РОЗДІЛ 3

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФРАЙКОРІВ (1918–1920)

3.1. Бойові дії фрайкорів проти більшовицьких сил (1918–1919)

Перший етап бойових дій характеризувався стрімким наступом радянських військ наприкінці 1918 р. Більшовицькі частини, спираючись на ідеологічну мобілізацію та підтримку частини місцевого населення, зайняли значні території Латвії, включно з Ригою. Проголошення Латвійської Соціалістичної Радянської Республіки створило додаткову легітимацію радянської присутності, що ускладнило становище як національного уряду, так і німецьких формувань¹.

Фрайкорні частини, насамперед *Eiserne Division* та підрозділи Балтійського ландесверу, були залучені до бойових дій як мобільна й добре озброєна сила. Вони діяли у тісній взаємодії з залишками німецьких регулярних частин та за мовчазної згоди уряду Веймарської республіки, який, попри офіційні обмеження, не перешкоджав участі добровольців у бойових операціях на сході. Таке становище дозволяло Берліну формально дистанціюватися від подій, зберігаючи при цьому реальний вплив у регіоні².

Військова тактика фрайкорів у боротьбі з більшовиками базувалася на використанні досвіду позиційної та маневреної війни Першої світової війни. Вони активно застосовували артилерію, бронепоезди та ударні піхотні групи, що забезпечувало перевагу над менш організованими

¹ Mawdsley E. *The Russian Civil War*. Edinburgh : Birlinn, 2007. 416 p.

² Peukert D. J. K. *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity*. New York : Hill and Wang, 1992. 312 p.

частинами Червоної армії на окремих ділянках фронту. Особливе значення надавалося швидкому захопленню транспортних вузлів і населених пунктів, що мало не лише військове, а й політичне значення.

Навесні 1919 р. фрайкори відіграли ключову роль у витісненні більшовицьких сил з центральної Латвії. Захоплення Риги в травні 1919 р. стало кульмінаційним моментом цього етапу бойових дій. Водночас взяття міста супроводжувалося масовими репресіями проти осіб, підозрюваних у співпраці з радянською владою. Ці дії мали яскраво виражений політичний характер і засвідчили, що боротьба з більшовиками поєднувалася з прагненням фрайкорів встановити власний порядок у регіоні.

В Естонії бойові дії мали дещо інший характер. Тут фрайкори діяли більш обмежено і здебільшого як допоміжна сила, оскільки провідну роль у протистоянні більшовикам відігравала національна естонська армія за підтримки Великої Британії. Проте і в цьому випадку німецькі добровольці брали участь у боях на південному напрямку, використовуючи свій бойовий досвід для стабілізації фронту¹.

Попри військові успіхи, участь фрайкорів у бойових діях проти більшовиків дедалі більше ускладнювала міжнародне становище в регіоні. Країни Антанти, які спочатку сприймали німецькі формування як корисний інструмент боротьби з радянською експансією, почали розглядати їх як фактор дестабілізації. Самостійні політичні дії командирів фрайкорів та ігнорування інтересів національних урядів суперечили принципам післявоєнного врегулювання.

У військовому плані бойові дії проти більшовиків продемонстрували високу ефективність фрайкорів як ударної сили. Водночас вони виявили структурні обмеження цього типу формувань: залежність від харизматичного командування, слабку інтеграцію в систему міжнародних

¹ Zetterberg S. A History of the Baltic States. London : Hurst & Company, 2009. 272 p.

союзів та схильність до надмірного застосування насильства. Саме ці чинники зумовили подальший перехід конфлікту з площини боротьби проти більшовиків у площину зіткнення з національними урядами Балтії¹.

3.2. Конфлікт фрайкорів з латвійським урядом

Після витіснення більшовицьких сил із більшої частини території Латвії навесні 1919 р. характер протистояння в Балтійському регіоні зазнав суттєвих змін. Якщо на початковому етапі діяльність німецьких фрайкорів розглядалася латвійським тимчасовим урядом як вимушений засіб боротьби з радянською загрозою, то зі стабілізацією військової ситуації дедалі очевиднішою ставала несумісність політичних цілей сторін. Фрайкори, що спочатку виступали як союзники, поступово перетворилися на фактор внутрішньої дестабілізації латвійської державності².

Ключовою причиною конфлікту стала різниця у баченні майбутнього політичного устрою Латвії. Латвійський уряд Карліса Улманіса прагнув утвердити суверенну національну державу з власними збройними силами та незалежною адміністрацією. Натомість значна частина німецького командування, зокрема керівництво ландесверу та фрайкорів, розглядала Латвію як сферу німецького впливу, де політична влада мала залишатися під контролем балтійських німців за підтримки військової сили³.

Напруження загострилося навесні 1919 р., коли після звільнення Риги фрайкори та ландесвер почали відігравати дедалі активнішу роль у внутрішньополітичному житті країни. Військове командування фактично перебрало на себе контроль над ключовими адміністративними структурами, що обмежувало повноваження латвійського уряду. Така

¹ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. New York : Random House, 2001. 624 p.

² Kershaw I. Hitler, 1889–1936: Hubris. London : Penguin Books, 1998. 912 p.

³ Kitchen M. The German Officer Corps 1890–1914. Oxford : Clarendon Press, 1968. 276 p.

ситуація підривала легітимність національної влади та викликала занепокоєння як усередині країни, так і серед представників Антанти¹.

Кульмінацією конфлікту став переворот у Ризі в 1919 р., коли за підтримки німецьких військових кіл було усунуто уряд Улманіса та встановлено маріонетковий кабінет на чолі з Андрієвсом Ніедрою. Цей крок засвідчив, що фрайкори перейшли від тактичної співпраці до відкритого політичного втручання. Формально переворот обґрунтовувався необхідністю «наведення порядку» та продовження боротьби з більшовиками, однак фактично він мав на меті зміну політичного курсу держави².

Реакція латвійського суспільства на ці події була переважно негативною. Значна частина населення сприймала дії фрайкорів як спробу реставрації німецького панування. Це сприяло консолідації національних сил та посиленню антигерманських настроїв, що, своєю чергою, зміцнювало позиції уряду Улманіса, який після втручання Антанти був відновлений при владі³.

Важливу роль у розвитку конфлікту відіграли держави Антанти, насамперед Велика Британія. Західні союзники, які спочатку толерували присутність німецьких добровольців як засіб боротьби з більшовиками, дедалі рішучіше виступали проти їхнього політичного впливу. Британські військові місії та дипломатичні представники чинили тиск з вимогою підпорядкувати всі збройні формування латвійському уряду або вивести їх з країни.

Військовим проявом конфлікту стали бої між німецькими формуваннями та об'єднаними латвійсько-естонськими силами в районі

¹ Marks S. *The Illusion of Peace: International Relations in Europe 1918–1933*. London : Palgrave Macmillan, 2003. 240 p.

² MacMillan M. *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. New York : Random House, 2001. 624 p.

³ Kirby D. *The Baltic World 1772–1993: Europe's Northern Periphery in an Age of Change*. London : Longman, 1995. 470 p.

Цесісу в червні 1919 р. Поразка ландесверу й фрайкорів у цих боях стала переломним моментом, який продемонстрував обмеженість німецьких можливостей у регіоні без міжнародної підтримки. Вона також засвідчила зростання військового потенціалу національних армій Балтії¹.

Наслідком конфлікту стало поступове згорання політичної активності фрайкорів у Латвії та їхній відхід на другорядні ролі. Частина добровольців залишила регіон, інші були інкорпоровані в різні антибільшовицькі формування на території Росії. Водночас сам факт конфлікту з латвійським урядом суттєво підірвав міжнародну репутацію фрайкорів і прискорив процес їхнього виведення з Балтії.

3.3. Політичні плани: Балтійське герцогство і німецький протекторат

Поряд із військовою діяльністю фрайкорів у Балтії активно формувалися політичні плани щодо майбутнього устрою регіону. Однією з головних концепцій був проєкт створення Балтійського герцогства, який передбачав установа формальної автономії при фактичному контролі Німеччини. Ініціатива належала переважно колишнім офіцерам кайзерівської армії, балтійським німцям і частині політичних кіл Веймарської республіки, які сприймали Балтію як стратегічну та економічно значущу зону впливу².

Проєкт Балтійського герцогства передбачав формування конституційного монархічного устрою під номінальним правлінням німецького герцога або представника німецької аристократії. Військову

¹ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. New York : Random House, 2001. 624 p.

² Kitchen M. The German Officer Corps 1890–1914. Oxford : Clarendon Press, 1968. 276 p.

основу такого державного утворення мали становити фрайкори та ландесвер, що дозволяло забезпечити як внутрішню стабільність, так і стримування радянської експансії. Політична програма включала також економічну інтеграцію регіону в економічну зону Німеччини, контроль над ключовими портами та залізницями, а також збереження преференцій для балтійських німців.

Фрайкори відігравали у цій концепції роль не лише військових виконавців, а й активних політичних агентів. Вони здійснювали реальний контроль над територією, що мала стати Балтійським герцогством, а також впливали на місцеві адміністрації та німецькі громади, формуючи легітимізаційні механізми для майбутньої влади. Така діяльність виявляла подвійний характер фрайкорів: з одного боку – військова сила, з іншого – політичний суб'єкт¹.

Разом із цим існувала альтернативна концепція – підпорядкування Балтії безпосередньо німецькому уряду через протекторат. Цей варіант передбачав формальне збереження національної адміністрації, але із суворим контролем Берліна над політичними та військовими структурами. Протекторат розглядався як більш «реалістичний» спосіб забезпечення впливу, оскільки не вимагав легітимізації нового монарха та зменшував ризик міжнародного конфлікту з Антантою.

Реалізація цих політичних планів ускладнювалася низкою чинників. По-перше, національні уряди Латвії та Естонії відстоювали незалежність і сприймали будь-яку форму німецького контролю як загрозу державності. По-друге, країни Антанти дедалі активніше контролювали ситуацію у регіоні, обмежуючи свободу дій німецьких формувань. По-третє,

¹ Lieven A. The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence. New Haven ; London : Yale University Press, 1993. 454 p.

внутрішні суперечності серед фрайкорів і балтійських німців ускладнювали координацію політичних ініціатив¹.

Роль міжнародної дипломатії у цій ситуації була визначальною. Антанта наполягала на невторчанні німецьких формувань у внутрішні справи балтійських держав, ставлячи питання легітимності будь-яких спроб створення герцогства або протекторату. Водночас, обмежена підтримка Антанти балтійським урядам давала фрайкорам поле для маневру, що пояснювало їхню активну політичну позицію у 1919 р.

Остаточо реалізувати проєкт Балтійського герцогства або протекторату німцям не вдалося. Поразка у боях при Цесісі, тиск Антанти та консолідація латвійського уряду зробили подібні плани нереалістичними. Однак ці ініціативи залишили значний вплив на подальший політичний клімат у регіоні: вони посилили націоналістичні тенденції, сприяли формуванню страху перед німецьким впливом та визначили роль фрайкорів як неформального інструменту політичного впливу².

3.4. Міжнародна реакція на діяльність німецьких фрайкорів у Балтії

Антанта розглядала німецьку військову присутність у Латвії, Литві та Естонії як загрозу післявоєнному врегулюванню. Хоча формально фрайкори брали участь у боротьбі проти більшовицьких сил, їхні політичні амбіції та спроби встановити контроль над регіоном суперечили принципам самовизначення народів, проголошеним на Паризькій мирній конференції.

¹ Mosse G. L. *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford : Oxford University Press, 1990. 272 p.

² MacMillan M. *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. New York : Random House, 2001. 624 p.

Особливо насторожено до дій німецьких формувань ставилися Велика Британія та Франція. Британські військово-морські сили, які перебували в Балтійському морі, підтримували уряди новостворених держав та сприяли витісненню німецьких частин з Латвії. У Лондоні фрайкори сприймалися як інструмент німецького реваншизму, що міг дестабілізувати регіон¹.

Французька дипломатія також виступала проти збереження німецького впливу в Балтії. Париж наполягав на виконанні умов Версальського договору, які передбачали обмеження німецьких військових структур і виведення збройних формувань за межі Німеччини. У цьому контексті діяльність фрайкорів розцінювалася як спроба обійти міжнародні зобов'язання².

Водночас міжнародна реакція не була однозначною. Деякі представники західних держав вважали фрайкори корисним інструментом стримування більшовицької експансії. У період активної фази Громадянської війни в Росії антибільшовицька спрямованість німецьких формувань частково відповідала стратегічним інтересам Антанти.

Проте з часом політичні амбіції фрайкорів, їхні спроби створити підконтрольні Німеччині державні утворення та втручання у внутрішні справи балтійських країн стали основним фактором негативного ставлення до них з боку міжнародної спільноти. Антанта дедалі активніше підтримувала суверенітет Латвії, Литви й Естонії, розглядаючи їх як буферні держави між Німеччиною та Радянською Росією³.

¹ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. New York : Random House, 2001. 624 p.

² Marks S. The Illusion of Peace: International Relations in Europe 1918–1933. London : Palgrave Macmillan, 2003. 240 p.

³ Mawdsley E. The Russian Civil War. Edinburgh : Birlinn, 2007. 416 p.

РОЗДІЛ 4

СУДЕТИ НА НІМЕЦЬКІ РУХИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

4.1. Еволюція фрайкорського руху 1920–1930 рр., перетворення їх на парамілітарні організації Німеччини та вплив на ранній нацизм

Після завершення активної фази політичних та військових конфліктів початку 1920-х років фрайкори як окремі бойові формування поступово втратили свою первісну роль. Однак це не означало їх зникнення - навпаки, відбулася їх трансформація у нові форми парамілітарної організації, що продовжували впливати на політичне життя Веймарської республіки.

Одним із ключових чинників цієї трансформації стали обмеження, накладені Версальським договором, які суттєво скоротили чисельність регулярної армії та заборонили створення великих військових формувань. У цих умовах парамілітарні організації стали альтернативним механізмом збереження військового потенціалу та кадрів¹.

Частина колишніх членів фрайкорів була інтегрована до складу рейхсверу, що дозволило зберегти професійне військове ядро. Однак значна кількість ветеранів залишилася поза офіційними структурами, що сприяло їх залученню до різноманітних добровольчих та політичних організацій².

Найбільш показовим прикладом такої трансформації стала діяльність організації *Stahlhelm* (“Сталевий шолом”), яка об’єднувала колишніх фронтовиків і фактично виконувала функції парамілітарної структури. Вона зберігала військову дисципліну, ієрархію та символіку, характерні для фрайкорів, і водночас брала активну участь у політичному житті³.

Паралельно відбувалося формування інших організацій, що мали більш виражену політичну спрямованість. У цьому контексті особливе значення мали

¹ Kolb E. *The Weimar Republic*. London : Routledge, 2005. 286 p.

² Peukert D. J. K. *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity*. New York : Hill and Wang, 1992. 312 p.

³ Kershaw I. *Hitler, 1889–1936: Hubris*. London : Penguin Books, 1998. 912 p.

штурмові загони (СА), які стали одним із ключових інструментів націонал-соціалістичного руху. Значна частина їхнього складу формувалася саме з колишніх учасників фрайкорів, що забезпечувало спадковість організаційної культури та методів діяльності.

Важливим аспектом трансформації було також збереження і розвиток культури насильства як легітимного політичного інструменту. Як зазначає Роберт Герварт, досвід фрайкорів сприяв формуванню середовища, в якому застосування сили розглядалося як нормальна практика політичної боротьби¹.

Організаційно нові парамілітарні структури відрізнялися більшою стабільністю порівняно з фрайкорами. Якщо останні мали тимчасовий і часто ситуативний характер, то організації 1920–1930-х років набували інституційних форм, мали чітку програму та стали джерела фінансування.

Соціальна база цих організацій також зазнала певних змін. Хоча ветерани війни залишалися важливою складовою, до них додавалися нові покоління, які не мали безпосереднього досвіду фронту, але були залучені до парамілітарної культури через політичну пропаганду та соціальну нестабільність².

Водночас слід зазначити, що трансформація фрайкорів не була однорідною. Частина колишніх учасників відійшла від активної політичної діяльності, тоді як інші радикалізувалися і стали активними учасниками праворадикальних рухів. Це свідчить про складність і неоднозначність процесів, що відбувалися у німецькому суспільстві в цей період.

У ширшому контексті перетворення фрайкорів на парамілітарні організації слід розглядати як частину процесу мілітаризації політики у міжвоєнній Європі. Вони стали одним із механізмів, через які військовий досвід Першої світової війни був інтегрований у політичне життя мирного часу.

¹ Gerwarth R., Horne J. *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford : Oxford University Press, 2012. 240 p.

² Mosse G. L. *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford : Oxford University Press, 1990. 272 p.

Таким чином, фрайкори не зникли після завершення своєї активної фази, а трансформувалися у нові організаційні форми, що продовжували впливати на політичні процеси. Ця еволюція створила передумови для подальшого зростання праворадикальних рухів і стала важливим елементом політичної динаміки міжвоєнної Німеччини.

Еволюція фрайкорного руху у 1920–1930-х роках безпосередньо пов'язана з формуванням і розвитком праворадикальних політичних сил у Німеччині. Фрайкори стали не лише кадровою базою, але й ідеологічним і культурним джерелом для організацій, які відіграли ключову роль у демонтажі демократичної системи Веймарської республіки¹.

Одним із головних каналів впливу була кадрова спадковість. Значна частина колишніх учасників фрайкорів приєдналася до націонал-соціалістичного руху, зокрема до Штурмових загонів (СА). Саме ці люди принесли із собою досвід організації насильницьких акцій, військову дисципліну та готовність до використання сили як політичного інструменту.

СА багато в чому наслідували структуру та методи діяльності фрайкорів. Вони діяли як напіввійськові формування, використовували уніформу, символіку та чітку ієрархію, а також активно залучали ветеранів війни та маргіналізовану молодь. Як зазначає Річард Бессель, СА стали “масовою версією фрайкорів”, адаптованою до умов політичної боротьби у 1920-х роках².

Не менш важливим був ідеологічний вплив. Фрайкори сформували середовище, в якому поєднувалися націоналізм, антикомунізм, антидемократизм і культ насильства. Ці елементи стали складовою частиною ідеології націонал-соціалізму. Вони сприяли формуванню уявлення про політику як боротьбу, що виправдовує застосування сили³.

¹ Kolb E. *The Weimar Republic*. London : Routledge, 2005. 286 p.

² Bessel R. *Political Violence and the Rise of Nazism: The Storm Troopers in Eastern Germany, 1925–1934*. New Haven : Yale University Press, 1984. 240 p.

³ Gerwarth R., Horne J. *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford : Oxford University Press, 2012. 240 p.

Важливу роль у цьому процесі відіграли також ветеранські організації, зокрема Stahlhelm. Хоча ця структура формально не була частиною нацистського руху, вона поділяла багато його ідей і виступала як союзник у боротьбі проти демократичних інститутів. Згодом значна частина її членів інтегрувалася до нацистських організацій.

Особливу увагу слід звернути на персональний вимір впливу фрайкорів. Чимало майбутніх діячів нацистського режиму мали досвід участі у цих формуваннях або перебували під їхнім впливом. Це сприяло перенесенню практик парамілітарного насильства у сферу державної політики після приходу нацистів до влади¹.

Водночас фрайкори вплинули не лише на нацистський рух, але й на ширший спектр праворадикальних організацій у Німеччині. Вони стали моделлю для створення численних парамілітарних груп, які діяли у міжвоєнний період, формуючи середовище постійної політичної нестабільності.

Важливим аспектом є також роль фрайкорів у підриві демократичної політичної культури. Їх діяльність сприяла делегітимації парламентської системи, створюючи образ слабкої та неефективної влади. Це, у свою чергу, полегшило прихід до влади радикальних сил².

Крім того, фрайкори відіграли важливу роль у формуванні політичної символіки та ритуалів, які згодом були активно використані нацистами. Масові зібрання, уніформи, використання прапорів і знаків - усе це мало свої витоки у парамілітарній культурі післявоєнного періоду³.

У ширшому контексті вплив фрайкорів слід розглядати як частину процесу радикалізації європейської політики у міжвоєнний період. Вони стали одним із механізмів, через які досвід війни трансформувався у політичну практику, що базувалася на насильстві та ідеологічній нетерпимості.

¹ Kershaw I. Hitler, 1889–1936: Hubris. London : Penguin Books, 1998. 912 p.

² Kolb E. The Weimar Republic. London : Routledge, 2005. 286 p.

³ Mosse G. L. Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars. Oxford : Oxford University Press, 1990. 272 p.

Таким чином, фрайкори відіграли ключову роль у формуванні праворадикального середовища в Німеччині. Вони забезпечили як кадрову, так і ідеологічну основу для розвитку націонал-соціалізму та інших радикальних рухів, що зрештою призвело до глибоких змін у політичній системі країни.

4.2. Організаційна структура та мобілізація Судетсько-німецького фрайкору

Загострення судетської кризи впродовж 1938 р. стало логічним завершенням тривалого й цілеспрямованого процесу радикалізації німецької етнічної меншини в Чехословаччині. Цей міноритарний масив активно інструменталізувався керівництвом Третього Рейху з метою дестабілізації внутрішньополітичного становища сусідньої демократичної держави, підриву її обороноздатності та остаточної ревізії версальської системи кордонів. Ключовим інструментом у реалізації цієї геополітичної стратегії стало створення Судетсько-німецького фрайкору (Sudetendeutsches Freikorps — SFK), відомого також у тогочасній пресі та документах як «Добровольчий корпус Генлейна»¹.

Офіційне рішення про формування цієї структури було ухвалене 17 вересня 1938 року за безпосередньою й таємною вказівкою Адольфа Гітлера. Головнокомандувачем новоствореного парамілітарного об'єднання став лідер Судетсько-німецької партії (SdP) Конрад Генлейн, а його заступником та безпосереднім керівником штабу — Карл Герман Франк. Створення фрайкору відбувалося в умовах максимального дипломатичного та військового напруження між Берліном та Прагою, коли нацистське керівництво вже остаточно перейшло до реалізації гібридних методів агресії².

Соціально-мобілізаційна база корпусу формувалася у прискореному темпі. Її основу становили судетські німці, які масово втікали через кордон на

¹ Marks S. *The Illusion of Peace: International Relations in Europe 1918–1933*. London : Palgrave Macmillan, 2003. 240 p.

² Kershaw I. *Hitler, 1889–1936: Hubris*. London : Penguin Books, 1998. 912 p.

територію Німеччини. Переважна більшість із них ухилялася від мобілізації до чехословацької армії, оголошеної урядом у Празі, або ж була активними членами заборонених чехословацькою владою праворадикальних організацій та штурмових загонів *Freiwilliger Schutzdienst (FS)* — парамілітарного крила партії Генлейна¹.

Мобілізаційні пункти, пересильні табори та спеціалізовані тренувальні центри були оперативно розгорнуті вздовж усього німецько-чехословацького прикордоння: на теренах Сілезії, Саксонії, Баварії, а також на території нещодавно анексованої Австрії. Згідно з архівними матеріалами та схематичними планами розгортання парамілітарних підрозділів, територіальний поділ корпусу відображав прагматичні військово-стратегічні розрахунки німецького командування, забезпечуючи максимальне охоплення всього периметра чехословацьких прикордонних укріплень².

Організаційна структура SFK була чітко ієрархізованою, централізованою та адаптованою для ведення асиметричної, партизансько-диверсійної та психологічної війни. Весь особовий склад фрайкору підпорядковувався Головному штабу, розташованому в замку Дондорф під Байройтом, і поділявся на шість оперативних окружних груп:

- Група I (Сілезія) — базувалася в Бреслау, діяла проти північно-східних районів Чехословаччини;
- Група II (Саксонія) — штаб у Дрездені, відповідала за північний напрямок;
- Група III (Франконія) — штаб у Байройті, орієнтована на західносудетський регіон;
- Група IV (Баварія) — розгорнута в Регенсбурзі, діяла на південно-західному відтинку кордону;

¹ Gerwarth R. *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London : Penguin Books, 2016. 464 p.

² Kitchen M. *The German Officer Corps 1890–1914*. Oxford : Clarendon Press, 1968. 276 p.

- Група V (Остмарк-Нижня Австрія) — штаб у Відні, покривала південний напрямок;
- Група VI (Остмарк-Верхня Австрія) — базувалася в Лінці¹.

Кожна з цих груп складалася з кількох батальйонів, які, своєю чергою, поділялися на роти, взводи та мобільні диверсійні загони. Матеріально-технічне та логістичне забезпечення Судетського фрайкору повністю перебрали на себе структури Вермахту, СС та СА. Попри те, що Гітлер наголошував на необхідності збереження неформального статусу корпусу для уникнення звинувачень у прямій військовій інтервенції, Міністерство рейхсверу виділяло добровольцям значні обсяги стрілецької зброї. Переважно це були застарілі німецькі зразки або трофейна австрійська зброя, що дозволяло Берліну дезінформувати міжнародних спостерігачів, видаючи озброєння фрайкору за «місцеві запаси самооборони».

Кадрові офіцери Вермахту та інструктори з лав СС і СА проводили щоденну тактичну підготовку бійців. На спеціальних полігонах судетських реваншистів навчали методам мінно-підривної справи, топографії, організації засідок, швидких нічних нападів та ведення вуличних боїв. Чисельність корпусу зростала експоненціально: якщо в середині вересня вона становила близько 10–15 тисяч осіб, то наприкінці місяця, у розпал Мюнхенської конференції, кількість озброєних бойовиків перевищила 40 тисяч. Це перетворило SFK на наймасштабніше і найнебезпечніше парамілітарне формування праворадикального спрямування напередодні Другої світової війни².

Ідеологічний фундамент діяльності фрайкору базувався на радикальних засадах пангерманізму, націонал-соціалізму та тотального неприйняття демократичних ліберальних цінностей. Чехословацька Республіка змальовувалася в пропагандистських директивах як «штучне, расово неповноцінне та вороже німецькому духу утворення», яке тримає мільйони

¹ Kershaw I. Hitler, 1889–1936: Hubris. London : Penguin Books, 1998. 912 p.

² Kolb E. The Weimar Republic. London : Routledge, 2005. 286 p.

німців у «колоніальному рабстві». Бійці фрайкору склали особисту присягу на вірність Адольфу Гітлеру, що остаточно нівелювало будь-які тези про автономність судетського руху. Вони розглядалися нацистським керівництвом не як локальне ополчення, а як офіційний бойовий авангард майбутнього розширення «життєвого простору» на Схід.

4.3. Диверсійна діяльність фрайкору та його роль у політичній кризі 1938 року

Практична реалізація стратегічних планів Берліна через діяльність Судетсько-німецького фрайкору вилилася у розгортання повноцінної терористичної, партизанської та диверсійної війни в прикордонних округах Чехословаччини у вересні 1938 року. Спираючись на мережу таємних інформаторів і провідників з-поміж місцевого німецького населення, мобільні загони SFK здійснювали систематичні озброєні рейди через кордон, атакуючи стратегічно важливі об'єкти інфраструктури. Основний удар припадав на залізничні вузли, телеграфні лінії, мости, поліцейські дільниці, митні пости та будівлі Державної варти¹.

Головне оперативно-тактичне завдання фрайкору полягало в тому, щоб паралізувати систему державного управління у Судетській області, дезорганізувати тиллові структури чехословацьких збройних сил та залякати лояльних до офіційної Праги громадян — як чехів, так і німців-антифашистів (передусім соціал-демократів та комуністів). Терор мав виразно етнічний та політичний характер. Бойовики SFK склали так звані «чорні списки» державних службовців, учителів та громадських діячів, які підлягали негайній ліквідації або депортації².

¹ Smelser R. The Sudeten Problem, 1933–1938: Volkstumspolitik and the Formulation of Nazi Foreign Policy. Middletown : Wesleyan University Press, 1975. 324 p.

² Luža R. The Transfer of the Sudeten Germans: A Study of Czech-German Relations, 1933–1962. New York : New York University Press, 1964. 394 p.

Диверсійні акції супроводжувалися масовим захопленням заручників. Захоплених чехословацьких військових, поліцейських та цивільних осіб примусово вивозили на німецьку територію, де їх утримували у спеціальних таборах як політичних в'язнів або використовували для пропагандистських інтерв'ю німецьким ЗМІ. У таких містах як Аш, Хеб, Варнсдорф та Хабартов загони фрайкору намагалися силовими методами ліквідувати законні органи влади та проголосити встановлення німецької адміністрації ще до офіційного вирішення долі регіону на міжнародному рівні¹.

Чехословацька держава відповіла на терор запровадженням воєнного стану у прикордонних районах та залученням регулярних частин армії, підсилених танками й авіацією. Зіткнення між підрозділами Державної варти SOS і фрайкором швидко переросли формат локальних сутичок і набули характеру затяжних позиційних боїв. Бойові дії в районі Бублави, Бистрице та Шлукнова супроводжувалися значними руйнуваннями та жертвами з обох сторін. Проте, попри високий рівень підготовки та підтримку німецької артилерії, фрайкор у більшості випадків виявився неспроможним самотійно прорвати чехословацькі укріплення та зазнавав відчутних втрат, що змушувало Вермахт дедалі глибше залучати свої кадрові ресурси до планування операцій².

Політико-дипломатичний вимір діяльності SFK мав вирішальне значення для нацистського керівництва. Кожна збройна сутичка, кожна смерть судетського миттєво підхоплювалася та гіперболізувалася німецькою пропагандистською машиною під керівництвом Йозефа Геббельса. Офіційне німецьке інформаційне бюро щодня фабрикувало повідомлення про «криваві чеські звірства», «нелюдський терор празької воєнщини» та «планомірне винищення судетського німства». Цей штучно створений інформаційний фон

¹ Cornwall M. *The Devil's Wall: The Nationalist Youth Mission of Heinz Rutha*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2012. 384 p.

² Wheeler-Bennett J. W. *Munich: Prologue to Tragedy*. London : Macmillan, 1948. 507 p.

мав переконати світову спільноту в тому, що співіснування чехів і німців в межах однієї держави є абсолютно неможливим.

Адольф Гітлер блискуче використав спровокований фрайкором хаос на кордоні як головний важіль психологічного тиску під час переговорів із прем'єр-міністром Великої Британії Невіллом Чемберленом та прем'єром Франції Едуаром Даладьє. Демонструючи звіти про бої в Судетах, фюрер стверджував, що ситуація в Чехословаччині вийшла з-під контролю законного уряду, країна перебуває на межі анархії, а тому Третій Рейх змушений вдатися до негайної гуманітарної та військової інтервенції задля порятунку судетських німців від «тотального знищення». Побоюючись початку нової загальноєвропейської війни, лідери західних демократій піддалися на цей шантаж і погодилися на політику «умиротворення» агресора¹.

Парамілітарна активність Судетсько-німецького фрайкору виконала роль руйнівного каталізатора міжнародної політичної кризи, унеможлививши будь-яке компромісне внутрішньополітичне врегулювання та змусивши Прагу капітулювати під тиском власних союзників. Це безпосередньо призвело до підписання Мюнхенської угоди 29 вересня 1938 року та подальшого розчленування Чехословаччини².

Після офіційного введення німецьких військ та анексії Судетської області корпус виконав свої завдання і був офіційно розформований декретом від 9 жовтня 1938 року. Його кадровий потенціал, озброєння та матеріальна база не зникли, а були остаточно інтегровані до складу СС, СА та місцевого нацистського окупаційного апарату. Конрад Генлейн отримав посаду рейхскомісара (згодом гауляйтера) новоствореного Рейхсгау Судетенланд, а тисячі колишніх бійців фрайкору продовжили свою службу в каральних органах нацистської Німеччини, завершивши тим самим тривалу еволюцію німецького

¹ Evans R. J. The Coming of the Third Reich. London : Penguin Books, 2003. 622 p.

² Gerwarth R., Horne J. War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War. Oxford : Oxford University Press, 2012. 240 p.

фрайкорного руху міжвоєнного періоду від маргінальних добровольчих загонів до офіційного інструменту державного терору.

4.4. Політичні та соціальні наслідки діяльності фрайкорів у Центрально-Східній Європі

Діяльність фрайкорів у післявоєнний період мала довготривалі наслідки не лише для Німеччини, але й для всього регіону Центральної та Східної Європи. Вони стали важливим чинником формування політичної нестабільності, радикалізації суспільств та поширення парамілітарної культури у міжвоєнний період¹.

Одним із ключових політичних наслідків була дестабілізація новоутворених держав, що виникли після розпаду імперій унаслідок Першої світової війни. У країнах, таких як Польща, Чехословаччина та держави Балтії, фрайкори виступали як зовнішній або напівзовнішній фактор впливу, що підривав процеси державного будівництва.

Особливо помітним був їхній вплив у прикордонних регіонах, де етнічна структура населення була змішаною. Тут фрайкори сприяли загостренню національних конфліктів, підтримуючи німецькі меншини та виступаючи проти інтеграційної політики нових держав. Це створювало атмосферу постійної напруги, яка зберігалася протягом усього міжвоєнного періоду².

Важливим соціальним наслідком стала мілітаризація суспільства. Досвід фрайкорів, пов'язаний із використанням насильства як засобу вирішення політичних проблем, поширювався на інші соціальні групи та організації. У багатьох країнах регіону виникали власні парамілітарні структури, які переймали подібні методи діяльності.

¹ Gerwarth R. *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London : Penguin Books, 2016. 464 p.

² Waite R. G. L. *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918–1923*. Cambridge : Harvard University Press, 1952. 352 p.

Цей процес супроводжувався формуванням культури політичного насильства, в якій конфлікти дедалі частіше вирішувалися не через інституційні механізми, а шляхом силового протистояння. Як зазначає Роберт Герварт, післявоєнна Європа переживала період “продовження війни іншими засобами”, де фрайкори відігравали одну з ключових ролей¹.

Не менш значущим був вплив на політичну культуру. Фрайкори сприяли поширенню антидемократичних настроїв, підриваючи довіру до парламентських інститутів і ліберальних цінностей. Це створювало сприятливі умови для розвитку авторитарних і праворадикальних режимів у регіоні.

У Німеччині цей процес проявився найбільш яскраво, але подібні тенденції спостерігалися і в інших країнах Центральної та Східної Європи. Політичні рухи, що орієнтувалися на сильну владу та націоналізм, активно використовували парамілітарні структури як інструмент мобілізації та контролю².

Водночас слід враховувати і транснаціональний характер впливу фрайкорів. Їх діяльність сприяла формуванню мереж контактів між різними праворадикальними групами в Європі. Це створювало передумови для поширення ідей і практик, пов'язаних із політичним насильством, за межами окремих держав.

Економічний вимір також мав значення. У регіонах, де діяли фрайкори, часто порушувалися господарські зв'язки, руйнувалася інфраструктура та знижувався рівень безпеки. Це ускладнювало процеси відновлення після війни та поглиблювало соціально-економічні проблеми.

У підсумку можна констатувати, що фрайкори стали одним із ключових чинників формування нестабільного міжвоєнного порядку в

¹ Gerwarth R. *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London : Penguin Books, 2016. 464 p.

² Peukert D. *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity*. New York : Hill and Wang, 1992.

Центральній та Східній Європі. Вони не лише брали участь у конкретних конфліктах, але й сприяли зміні характеру політичного життя, зробивши насильство невід'ємною його складовою.

Таким чином, політичні та соціальні наслідки діяльності фрайкорів виходили далеко за межі їхнього безпосереднього існування. Вони вплинули на розвиток регіону у міжвоєнний період і створили передумови для подальших конфліктів, що визначили історію Європи у ХХ столітті.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження діяльності німецьких фрайкорів у країнах Центрально-Східної Європи в 1918–1938 рр. було досягнуто поставленої мети та виконано основні завдання роботи.

Проведений аналіз історіографії засвідчив, що проблема діяльності фрайкорів посідає важливе місце насамперед у німецькій, польській та балтійській історичній науці. У сучасних дослідженнях простежується відхід від традиційного трактування фрайкорів виключно як добровольчих військових формувань і зростання уваги до їхньої політичної, соціальної та культурної ролі. Водночас в українській історіографії ця проблематика залишається недостатньо розробленою, особливо в контексті комплексного вивчення діяльності фрайкорів за межами Німеччини та їхнього впливу на розвиток регіону Центрально-Східної Європи.

Встановлено, що виникнення фрайкорів було безпосередньо пов'язане з наслідками Першої світової війни, розпадом старих політичних систем, кризою державної влади та процесами демобілізації значної кількості військовослужбовців. Формування цих підрозділів стало реакцією частини німецького суспільства на революційні події 1918–1919 рр., поширення соціалістичних ідей та зміну політичного ладу в країні. Соціальну основу фрайкорів становили переважно ветерани війни, офіцери та представники націоналістично налаштованих верств населення.

Дослідження показало, що фрайкори являли собою особливий тип парамілітарних організацій, які поєднували військові функції з політичною діяльністю. Їхня ідеологія базувалася на поєднанні радикального націоналізму, антикомунізму, реваншистських настроїв та несприйняття демократичних принципів Веймарської республіки. Незважаючи на формальну підпорядкованість державним структурам на окремих етапах свого існування, значна частина фрайкорних формувань діяла відносно автономно та переслідувала власні політичні цілі.

Важливою сферою діяльності фрайкорів стала участь у внутрішньополітичній боротьбі в Німеччині. Вони відіграли значну роль у придушенні революційних виступів лівих сил у 1919–1920 рр., сприяли стабілізації влади Веймарської республіки на початковому етапі її існування, але водночас стали одним із чинників поширення політичного насильства та радикалізації суспільства. Саме серед колишніх учасників фрайкорного руху сформувалося середовище, яке в подальшому відіграло помітну роль у розвитку ультраправих політичних організацій Німеччини.

Особливе значення мала діяльність німецьких фрайкорів у країнах Центрально-Східної Європи. У Балтійському регіоні вони брали участь у воєнно-політичних подіях, пов'язаних із боротьбою за владу після завершення Першої світової війни. Під приводом протидії більшовицькій загрозі фрайкорні формування активно втручалися у внутрішні справи новостворених держав, прагнучи одночасно зберегти німецький вплив у регіоні. Їхня діяльність суттєво вплинула на перебіг військових конфліктів у Латвії та суміжних територіях, а також стала одним із чинників загострення міжнародних відносин у післявоєнний період.

У ході дослідження встановлено, що важливим напрямом діяльності фрайкорів була їхня участь у територіальних конфліктах між Німеччиною та сусідніми державами. Особливо помітною вона була під час боротьби за Верхню Сілезію та в прикордонних регіонах Польщі. Фрайкорні підрозділи використовувалися як інструмент захисту німецьких національних інтересів і виступали важливим елементом неофіційної політики німецьких політичних та військових кіл. Їхня діяльність сприяла збереженню напруженості у відносинах між Німеччиною та новими державами Центрально-Східної Європи.

Аналіз діяльності фрайкорів дозволяє зробити висновок, що вони були не лише військовим, але й суспільно-політичним феноменом міжвоєнної доби. Їхнє існування відображало глибокі кризові процеси, характерні для післявоєнної Європи, зокрема поширення політичного радикалізму, недовіру до

демократичних інститутів та прагнення частини суспільства до силових методів вирішення політичних проблем.

Встановлено, що діяльність фрайкорів мала довготривалі наслідки як для Німеччини, так і для країн Центрально-Східної Європи. Вони сприяли поширенню практик політичного насильства, формуванню культури парамілітаризму та зміцненню радикальних націоналістичних рухів. Багато ідей, організаційних принципів та кадрових ресурсів, сформованих у середовищі фрайкорів, були використані в подальшому ультраправими організаціями та політичними силами міжвоєнної Німеччини.

Таким чином, німецькі фрайкори були одним із найхарактерніших проявів післявоєнної кризи в Європі. Вони стали важливим чинником політичних і військових процесів у Центрально-Східній Європі, здійснили суттєвий вплив на розвиток міжнародних відносин міжвоєнного періоду та залишили помітний слід у політичній історії регіону. Їхня діяльність демонструє тісний взаємозв'язок між наслідками Першої світової війни, процесами радикалізації суспільства та трансформацією політичних систем Європи у першій половині XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Armistice Agreement between the Allies and Germany, November 11, 1918. New Haven : Yale Law School, Avalon Project, 2008. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/armistice.asp (дата звернення: 09.06.2026).
2. Berliner Tageblatt. Berlin, 1918–1920.
3. Deutsche Allgemeine Zeitung. Berlin, 1918–1920.
4. Documents on British Foreign Policy, 1919–1939. First Series. Vol. 1–4. London : His Majesty's Stationery Office, 1949–1952.
5. Ehrhardt H. Schicksalsjahre der Marine-Brigade Ehrhardt. München : Franz Eher Verlag, 1934. 312 S.
6. Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919. Vol. 1–13. Washington : Government Printing Office, 1942–1947.
7. Noske G. Von Kiel bis Kapp. Berlin : Verlag für Politik und Wirtschaft, 1920. 240 S.
8. Protokolle der Weimarer Nationalversammlung 1919–1920. Berlin : Norddeutsche Buchdruckerei und Verlagsanstalt, 1920.
9. Rossbach G. Mein Weg durch die Zeit. Weilburg : Verlag Tradition Wilhelm Kolk, 1950. 396 S.
10. Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany (Treaty of Versailles). London : His Majesty's Stationery Office, 1919. 213 p.
11. Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919. Berlin : Reichsdruckerei, 1919. 38 S.
12. Völkischer Beobachter. München, 1919–1920.
13. Vorwärts. Berlin, 1918–1920.
14. Vossische Zeitung. Berlin, 1918–1920.

- 15.von der Goltz R. *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*. Leipzig : Koehler, 1920. 384 S.
- 16.Bessel R. *Germany after the First World War*. Oxford : Clarendon Press, 1993. 320 p.
- 17.Bessel R. *Political Violence and the Rise of Nazism: The Storm Troopers in Eastern Germany, 1925–1934*. New Haven : Yale University Press, 1984. 240 p.
- 18.Carsten F. L. *Reichswehr and Politics 1918–1933*. Oxford : Clarendon Press, 1966. 524 p.
- 19.Cornwall M. *The Devil's Wall: The Nationalist Youth Mission of Heinz Rutha*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2012. 384 p.
- 20.Evans R. J. *The Coming of the Third Reich*. London : Penguin Books, 2003. 622 p.
- 21.Figes O. *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924*. London : Penguin Books, 1996. 923 p.
- 22.Gerwarth R. *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London : Penguin Books, 2016. 464 p.
- 23.Gerwarth R., Horne J. *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford : Oxford University Press, 2012. 240 p.
- 24.Haffner S. *The German Revolution 1918–1919*. New York : Scribner, 1975. 224 p.
- 25.Hiden J. *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 256 p.
- 26.Hobsbawm E. *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991*. London : Michael Joseph, 1994. 627 p.
- 27.Jones M. *Founding Weimar: Violence and the German Revolution of 1918–1919*. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. 365 p.
- 28.Kirby D. *The Baltic World 1772–1993: Europe's Northern Periphery in an Age of Change*. London : Longman, 1995. 470 p.

29. Kershaw I. *Hitler, 1889–1936: Hubris*. London : Penguin Books, 1998. 912 p.
30. Kitchen M. *The German Officer Corps 1890–1914*. Oxford : Clarendon Press, 1968. 276 p.
31. Kolb E. *The Weimar Republic*. London : Routledge, 2005. 286 p.
32. Lieven A. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven ; London : Yale University Press, 1993. 454 p.
33. Luža R. *The Transfer of the Sudeten Germans: A Study of Czech-German Relations, 1933–1962*. New York : New York University Press, 1964. 394 p.
34. MacMillan M. *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. New York : Random House, 2001. 624 p.
35. Marks S. *The Illusion of Peace: International Relations in Europe 1918–1933*. London : Palgrave Macmillan, 2003. 240 p.
36. Mawdsley E. *The Russian Civil War*. Edinburgh : Birlinn, 2007. 416 p.
37. Mosse G. L. *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford : Oxford University Press, 1990. 272 p.
38. Peukert D. J. K. *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity*. New York : Hill and Wang, 1992. 312 p.
39. Plakans A. *A Concise History of the Baltic States*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 489 p.
40. Smelser R. *The Sudeten Problem, 1933–1938: Volkstumspolitik and the Formulation of Nazi Foreign Policy*. Middletown : Wesleyan University Press, 1975. 324 p.
41. Smith D. J. *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*. London ; New York : Routledge, 2002. 216 p.
42. Waite R. G. L. *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918–1923*. Cambridge : Harvard University Press, 1952. 352 p.

43. Watt D. C. *How War Came: The Immediate Origins of the Second World War, 1938–1939*. London : Heinemann, 1989. 736 p.
44. Wheeler-Bennett J. W. *Munich: Prologue to Tragedy*. London : Macmillan, 1948. 507 p.
45. Zetterberg S. *A History of the Baltic States*. London : Hurst & Company, 2009. 272 p.